

DİLBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM DENEMESİ: TEKİRDAĞ YÖRESİNDEN BİR NİNİNİ

An Attempt for Linguistic Approach: A Lullaby From Tekirdağ Region

Ayşe Duygu YAVUZ*

ÖZ

Dilbilimsel kuram edebiyatta genellikle şiir incelemelerinde kullanılan bir yöntemdir. Biçimsel nitelikleri yönünden şiiri andıran ninnileri de bu kuram dâhilinde ele almak mümkündür. Bu çalışmada ninni türünün bir örneği, “yüzey yapı” özellikleri açısından, dilbilimsel kuram yardımıyla çözümlenecektir. “Yüzey yapı” incelenen metinde yer alan sözcüklerin gramer açıdan sınıflandırılması ve buna bağlı olarak niceliklerinin ortaya konulması, sözcük tekrarları, ölçü ve noktalama işaretleri gibi biçimsel özellikleri ve ninnide geçen sözcüklerin gramatikal değerleri dikkate alınarak tespit edilmektedir. “Yüzey yapı” verileri, uygulama yapılan ninninin içerik ve işlevine yönelik çıkarımlarda bulunulabileceğini göstermesi açısından önem taşır. Ağır-lıklı olarak anne ile çocuk arasındaki iletişimin yansıtıldığı ninnilerin temel işlevi çocuğun uyutulmasıdır. Dilbilimsel yaklaşım, ninnilerin temel işlevine ve bunun yanı sıra toplumsallaşma evresinde, çocuğuna rehber olan annenin veya çocuğun hayatındaki bir başka yetişkinin beklentilerini dile getirmesi gibi başka işlevlere ulaşmayı da olanaklı kılar. Sonuç olarak, ninnilerin de dilbilimsel yöntemle okunabileceği görüşü ortaya atılırken biçimden anlama ninninin içerik ve işlevine varılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Ninni, dilbilimsel kuram, yüzey yapı

ABSTRACT

Linguistic theory is a method that usually employed for analyzing poetry. Given this, it seems possible to examine lullabies, which stand similar to poems as far as their form is concerned, within the framework of linguistic theory. In this paper, an example of lullaby genre will be analyzed in terms of “surface structure” by appeal to linguistic theory. “Surface structure” is determined by taking notice of words which are in the examined text and therefore reveal of their quantity, repetition of words, meter and punctuation marks like formal qualities and the grammatical values of the words that are in the lullaby. The data of “surface structure” is important to show deduction for the content and function of lullaby that applied. Predominantly, the main function of lullabies which reflect the relationship between mother and child is to make child sleep. The linguistic approach, makes possible to reach the main function of lullabies and also the other functions like to mention the expectations of mother who is a guide to her child in socialization stage and to mention the expectations of other adults. As a result, while coming up with the idea to read lullabies with linguistic theory, it will be tried to reach up the content and function of the lullaby from form to meaning.

Key Words

Lullaby, linguistic theory, surface structure

Dilbilim kuramları tarihsel sürece bağlı olarak çeşitli ekoller kapsamında farklı araştırma metodları sunmaktadır. Bu çalışmada, sözlü kültürden derlenmiş bir ninni metninin içeriği ve işlevine yönelik genelgeçer verilere ulaşmada dilbilimsel yöntemin terminolojik sahasına giren “yüzey/yüzeysel yapı”dan faydalanılabileceği ortaya konulacaktır. Anlamı temel alan “derin yapı” ile karşılaştırıldığında “yüzey yapı” biçimsel özellikleri

de beraberinde taşıyan cümlelerin alınma şeklidir. Kerim Demirci, “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?” başlıklı yazısında “yüzey yapı” ve “derin yapı” kavramlarını şu şekilde izah etmektedir:

Başlangıçta 17. yüzyılda Port Royal Okulu tarafından ortaya atılan sonra Noam Chomsky tarafından formüle edilen teoriye göre her cümlelerin derin yapı ve yüzey yapı olmak üzere iki katmanı

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ayavuz@bilkent.edu.tr

vardır. Derin yapı adı verilen katman cümlelerin anlambilimsel temelini oluşturur. Öte yandan yüzey yapı ise özellikle cümlelerin en son söylenmiş veya yazılmış hâlini, yani gerçekte üretilmiş biçimini temsil eder. Cümlelerin anlamına vakıf olan konuşur veya yazar dilbilimsel olarak derin yapı tarafında iken; dinleyici veya okuyucu, yüzey yapı tarafındadır.

Yukarıdaki tanımdan yola çıkıldığında “yüzey yapı” cümlelerin vericiden alıcıya geçtikten sonraki durumudur. Bu sâyede “dönüşümsel” bir nitelik kazanan “yüzey yapı” dilin biçimsel ve anlamsal bütünlüğüne sahip olur. Berke Vardar’ın *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri* isimli kitabına göre: “Derin yapı, tümcenin dönüşümsel süreç öncesindeki görünümüdür; yüzeysel yapı ise bu süreç sonunda ortaya çıkan biçimdir.[...]Yüzeysel yapı, hem bir anlam taşıyan hem de bir ses gerçekleşmesi kapsayan bildiridir. [B]u kuramda bireyin dili kullanması ya da edimi bütün bireylerdeki (ya da ülküsel konuşucu-dinleyicideki) edincin eylemli duruma girmesi olarak yorumlanır”.(Vardar 1982:100) Ninnilerde ise alıcı-verici ilişkisi kapsamında anne-çocuk iletişimi üzerinden dilin biçimsel ve anlamsal niteliklerini bünyesinde barındıran “yüzey yapı”, sözcüklerin gramer türü ve bunların niceliği; sözcük tekrarları; varsa aruz veya hece ölçüsüne göre uyak şeması; ses birimlerinin sertlik-yumuşaklık veya yuvarlaklık-düzlük bakımından değerlendirilmesi; noktalama işaretlerinin anlama olan etkisi gibi çeşitli unsurlarla ele alınabilir.

Kuramsal uygulama için Âmil Çelebioğlu’nun *Türk Ninniler Hazinesi* isimli kitabındaki Tekirdağ yöresine ait bir ninniye incelersek:

Ninni yavrum ninni e, e, e,
Uyutayım büyüteyim e, e, e,
Anasına su taşısın e, e, e,
Babasına odun kessin e, e, e,
Tarlalara gitsin e, e, e,
Hayvanları gütsün e, e, e,
Büyüsün çalışsın e, e, e,
Dağlara taşlara gitsin e, e, e,
Gelincik oynasın e, e, e,
Çelik çomak oynasın e, e, e,
Ninni yavrum ninni e, e, e! (Çelebioğlu 1982:164)

Yüzey yapı dâhilinde biçimsel özellikleri dikkate alındığında ilk göze çarpan ninninin 11 satırlı olmasıdır. Ninnideki satırların kesik veya uzunlu-kısalı olup olmadığı incelendiğinde, eksik bir cümle bulunmadığından cümle bütünlüğü söz konusudur. Süheyla Bayrav, *Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi* isimli kitabının “Şiir” bölümünde dizelerin uzunluğu bahsine şöyle değinir: “Dizeler eş ya da değişik uzunluklarda olabilir. Tek ya da daha çok sayıda dizenin bir bildiri birimi kurması da gözden kaçırılmaması gereken bir olgudur. Bir cümle ya da önerme birkaç cümleyi kapsıyorsa, baş tümleç ve yardımcı tümleçlerin biçimi, sıralanmaları, birbirlerine bağlanmaları incelenmelidir”. (Bayrav 1999:41) Yukarıdaki ninnide yer alan cümlelerin her biri tek başına birer önerme içerir. Böylelikle bir satır anlamlı hâle gelebilmek üzere bir diğer satıra gereksinim duymaz. Satırlar uzunlukları bakımından iki veya üç kelimedenden fazla kelime içermezler. Bu sâyede biçimsel olarak uzunlu kısalı bir dizeleniş yoktur. Kafiyeleniş örgüsü dikkate alındığında halk edebiyatı ürünü olan bu ninnide hece ölçüsüne uyulmamıştır. Dizelerdeki ünlü sayısına bağlı olarak hecelerin dağılımı 9, 10 ve 11 arasında değişmektedir. Süheyla Bayrav’a

göre “[s]özdizim bakımından tekrarların olup olmadığını tespit etmek biçimsel incelemede de eleştiriciye yardımcı olur”. (Bayrav 1999:41) Ninnide tekrar edilen kelimeler; “ninni”, “yavrum”, “gitsin”, “oynasın” ve “e, e, e”dir. Yinelenen kelimelerin dışında “dağ taş”, “çelik çomak” gibi ikilemeler de bulunmaktadır. Ninniler özellikle annenin çocuğunu uyutmasında birer araç vazifesi görürler. Bu bakımdan işlevsel olan ninnilerde belirli kelimelerin tekrarlanmasının sebebi çocuğun yani alıcının mesajı rutin biçimde duyarak uyumasıdır. Çoğu ninnide “ninni” kelimesi geçmektedir. Ninni kelimesinin tekrarı ile türün işlevselliği icracı tarafından vurgulanmış olur. Kimi ninnilerde sızıcı seslerin yer aldığı kelimelerin geçmesi de yine uyutma işlevi ile ilişkilidir. Özellikle “ş” sesi birçok ninnide uyutma işlevi dolayımında kullanılır. Yukarıdaki ninnide “ninni” kelimesi dört kez kullanılmıştır. “Yavrum” kelimesi ile “gitsin” ve “oynasın” kelimeleri de ikişer kez kullanılmışlardır. Yavrum kelimesi alıcıyı veya dinleyiciyi imlemesi bakımından bir seslenme unsuru niteliğinde tekrar edilmiştir. Gitmek ve oynamak fiilleri emir kipi alarak annenin çocuk üzerinden iyi temennilerini ifade eden birer kelime hâline gelmiştir. Süheyla Bayrav yazısının devamında dilbilimsel okumada “Sözdizim ve kelime haznesi dışında tekrarlar[ın] da belirtilme[si] [gerektiği], bir ses ya da bir grup sesin tekrarını[n], yerini[n] saptan[masının] ilginç buluşlara yol açabileceğini” belirtir.(Bayrav 1999:42) Ninnide sayıca en fazla geçen “e, e, e,” ise birer ses birimi olarak on bir kez kullanılmıştır. Birçok ninnide karşımıza çıkan bu rutin ses tekrarı -“ninni” kelimesinde olduğu gibi- çocuğu uyutma işlevi taşır. “Ninni” ve “e, e, e”deki ses-

lerin harmoni içinde tekrar edilmesi vezinsiz olan ninnide annenin ritim yaratma arzusuna cevap vermektedir. Şiirde sanatsallığı, şairâneliği besleyen ritim ninnide uyutma işlevine katkı sağlayan bir öğedir. Büyüme fiili ise ninnide iki kez geçmektedir: İlk kullanımında annenin çocuğu büyütmesini; ikincide ise çocuğun zaman içinde büyümesini ifade eder.

Ninnide yer alan kelimeler gramer başlığı altında türlerine göre ayrıldığında şu şekilde sıralanacaktır: İsimler :“ninni”, “anne”, “su”, “baba”, “odun”, “tarla”, “hayvanlar”, “dağlar”, “taşlar”, “gelincik”, “çelik çomak”, “yavru(m)”. Ninnide geçen isimlerin tamamı somuttur. Somut kelimelerin seçilmesi küçük yaştaki çocuğun soyut algısının olmamasından kaynaklanır. Anne, çocukla iletişim kurarken onun algılayabileceği bir dünya yaratmak zorundadır. Bundan ötürü somut sözcükleri kullanmıştır. Somut isimlerin çoğu aynı zamanda birer cins isimdir. Anne ve baba sözcükleri ile aile üyeleri imlenerek çocuktan beklentiler dile getirilmiştir. Çocuktan büyüdüğünde anne ve babasına çeşitli işlerde yardım etmesi beklenmektedir.

Ninnide geçen fiiller ise (kipli hâllerıyla) şunlardır: “uyutayım”, “büyüteyim”, “taşısın”, “kessin”, “gitsin”, “güt-sün”, “büyüsün”, “çalışsın”, “oynasın”. Tüm bu kelimeler eylem bildiren fiil soylu kelimeler olduklarından birer aksiyonu ifade ederler. Böylece ninni durağandıktan sıyrılarak dinleyicisi için de bir serüvenmişçesine ilgi çekici hâle gelir. Bu fiillerden “uyutayım” ve “büyüteyim” birinci tekil şahıs, istek kipinde çekimlenmiştir. Annenin çocuğunu uyutma ve büyütme isteği, istek kipi ile gösterilmiştir. Birinci tekil şahısta ninniye söyleyen

annedir. Kimi ninnilerin icracısı anne yerine ailedeki bir başka kadın (genellikle anneanne veya babaanne) olabilmektedir. Bu ninnide ise beklentiler anne üzerinden çocuğa yansıtıldığından icracı çocuğun annesidir. Ninnideki öznenin konumu, fiillerdeki ekler ve kullanılan isimler yoluyla açıkça sunulmuştur. Diğer fiillerde ise üçüncü tekil şahıs emir kipi kullanılmıştır. Emir kipi ile annenin çocuğundan beklentileri dile getirilmiştir. Oyun çağından çıkan çocuk daha ileriki bir gelecekte anne babasına yardım ederek ve çalışarak sorumluluklar yükleneyecektir. Çocuğunun gelişkinliğine bağlı olarak ona çeşitli sorumluluklar yükleyen anne bir yandan da onu oyun oynamaktan uzak tutmaz.

Ninnideki anlatıcı öznenin eylemlilik durumunu ifade etmesi bakımından fiilleri mercek altına alırsak bu fiillerin daha çok üçüncü tekil şahısı ifade eden ekler aldığını görürüz. Üçüncü tekil olarak gösterilen ise çocuktur. Anne, üçüncü tekil şahısı özne suretinde “yavrum” kelimesi ile ifade etmiştir. Yani tüm bu üçüncü tekille çekimlenen fiillerin öznesi “yavrum”dur. Yavrum kelimesindeki iyelik eki çocuğun anneye tâbi olduğunu; çocuğun iyesinin annesi olduğunu gösterir. Başka bir deyişle çocuk henüz toplumsallaşmamıştır. Hayatını annesi sayesinde idame ettirmektedir. İsimler ise çoğu kez yönelme hâli ekiyle çekimlenmişlerdir: “tarlalara”, “dağlara”, “taşlara”. Bu ek eylemlerin isimler üzerinden yönünü belirlemektedir.

Bu çalışmanın neticesinde, dilbilimsel yöntemle “yüzey yapı” özellikleri belirlenen ninninin işlevi (uyutmak) kelime tekrarları, kelimelerin gramer nitelikleri ve ekleri yardımıyla tespit edilmiştir. Kuram, anne ile çocuk arasındaki ileti-

şimin ön plana çıktığı ninnilere adapte edildiğinde annenin, çocuğu (dinleyicisi) ile iletişimde dili kullanarak “edinci eylemli duruma” getirdiği saptanmış; bunun yanı sıra, icracı ile dinleyen arasındaki iletişimde mesajın ne olduğu (annenin çocuktan beklentileri) ve çocuğun aile düzeninde büyümesiyle değişen konumu (büyümeyle anneye tâbiliğin kalkması; toplumsallaşma) gibi yönler de ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Çelebioğlu, Âmil. “İş ve Hizmet Bekleme Dileğiyle İlgili Ninniler”, *Türk Ninniler Hazinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları,1982:164.
- Bayrav, Süheyla.“Şiir”, *Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi*. İstanbul:Multilingual Yayınları,1999: 40-41.
- Demirci, Kerim. “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?” <<http://www.turkishstudies.net>>
- Gökalp, Gonca.“Göstergebilim Açısından Bir Şiirin Değerlendirilmesi: “Bir Sözlükte Kitap Adları”. *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, 1998: 363-378.
- Vardar, Berke. “Artsüremlî ve Eşsüremlî Gerçeklik”, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.1982:100
- . *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul:Multilingual Yayınları. 2002